

Jurij Perovšek

Prilagoditev Schulze-Delitzsčevih zadružnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895

Tako evropski kot tudi nemški liberalizem sta že v 19. stoletju priznavala, da predstavlja sestavni del družbenega in političnega življenja tudi socialni problem.¹ Pri nemškem liberalizmu se je tako stališče izoblikovalo v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja, in sicer kot odziv na takrat že očitne socialne posledice forsirane industrializacije.² Prvi med nemškimi liberalci, ki je skozi konkretno socialno-gospodarsko akcijo in tudi na teoretsko-publicistični način poskušal rešiti socialni problem, je bil Franz Hermann Schulze-Delitzsch.³ Schulze-Delitzsch je zasnoval sistem konzumnih, surovinsko-nabavnih, kreditnih in produktivnih zadrug, v katerih je videl edino rešitev za revne delavce in obrtnike. Namen njegovih zadrug je bilo povezovanje med siromašnimi, predvsem delovnimi razredi, da bi skupaj povezana gospodarska prizadevanja posameznikov, malih in v gospodarstvu porazgubljenih sil zagotovila kar največ mogoče prednosti velepodjetja. Tako bi bilo uveljavljeno načelo, da več združenih majhnih moči ustvari veliko, zaradi česar naj tisto, kar posameznik ne more uresničiti sam, uresniči v povezavi z drugimi.⁴ V tem smislu je Schulze-Delitzsch odločno zagovarjal načelo solidarne samopomoči v zadrugah povezanih posameznikov in v njem utemeljeval bistvo svojega zadružnega sistema.⁵ Doseči vse iz lastne moči in nič na osnovi dobroteljnosti ali z državno pomočjo, je bilo njegovo glavno socialnogospodarsko vodilo.⁶ Omogočilo naj bi, da bi obrtniki in mezdni delavci tudi

¹ Navedena literatura v Jurij Perovšek: Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1997, št. 1, str. 32-33, Priloga II (dalje Perovšek, Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina).

² Toni Offermann: Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland 1850-1863. Bonn 1979, str. 189 (dalje Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum).

³ Podrobneje Perovšek, Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina, str. 17-34. Dosedanje omembe Schulze-Delitzscheve socialnogospodarske doktrine v slovenski strokovni zadrugi in historiografski literaturi so se v glavnem - z izjemo dela M. Vičiča (Milan Vičič: Zadrugištvo, knjiga I. Smeri, zgodovina in sistemi. Beograd 1937, str. 97-99, 129-133, 186-188) - omejevale zgolj na kratke predstavitve najbolj znanih načel, na katerih je Schulze-Delitzsch organizacijsko in gospodarsko utemeljil svoj zadrugi sistem. Ivan Lapajne: Jugoslovanski posojilničar in zadrugar. Krško 1922, str. 10-11; Nova doba, V, 112, 4. 10. 1923, Janko Lešničar: Črtice iz zgodovine Zadrugne zveze v Celju; Predhodniki in pionirji zadrugnega gibanja. Po prof. Totomianzu. Poslovenil C. K. (Cvetko Kristan), Ljubljana 1925, str. 5-7; Miloš Štiber: Zadrugištvo, I. del. Ljubljana 1931, str. 21-22; Fran Trček: Oris zadrugištva. Ljubljana 1936, str. 11-12, 27-31 (dalje Trček, Oris zadrugištva); isti: Razvoj posameznih panog. Zadrugi zbornik izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka očeta slov. zadrugištva. Ljubljana 1937, str. 55-59 (dalje Trček, Razvoj posameznih panog); France Kresal: Delavsko zadrugištvo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1970, 1-2, str. 68-70 (dalje Kresal, Delavsko zadrugištvo); Janko Orožen: Celje in slovensko hranilništvo. Celje 1977, str. 14-15 (dalje Orožen, Celje in slov. hranilništvo). Podobno velja tudi za delo V. Totomianza, prevedeno v slovenski jezik leta 1940 (Vahan Totomianz: Osnove zadrugištva. Ljubljana 1940, str. 13, 20-21, 38-39). Pred letom 1997 je o Schulze-Delitzsčevih zadrugnih organizacijsko-gospodarskih načelih prvi natančneje pisal Ž. Lazarevič: Zadrugištvo v Sloveniji v dobi kapitalizma. (Sistemi in organizacije). Arhivi 1994, št. 1-2, str. 13 (dalje Lazarevič, Zadrugištvo v dobi kapitalizma); isti: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Ljubljana 1994, str. 28-29 (dalje Lazarevič, Kmečki dolgovi).

⁴ Perovšek, Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina, str. 20.

⁵ Prav tam.

⁶ Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 207.

sami postali podjetniki, s čimer bi se - prek njihovega združnega povezovanja - preprečila izstopajoča razrednodružbena polarizacija, hkrati pa bi se razširil srednji sloj.⁷ V socialnopolitičnem pogledu je to pomenilo, da je Schulze-Delitzsch načelno podpiral meščansko kapitalistično družbo, saj njegove zadruge naj ne bi odpravile, temveč popravile kapitalistični gospodarski sistem.⁸

Schulze-Delitzschevo, na združnem gibanju utemeljeno prizadevanje za socialnogospodarski dvig obrtniškega srednjega stanu, obrtniških pomočnikov in mezdnih delavcev ter njegovo hkratno ostro odklanjanje državnega intervencionizma, je pomenilo zagovarjanje "tretje poti" med kapitalistično in socialistično organiziranim gospodarskim načinom.⁹ Vendar Schulze-Delitzsch pri tem ni bil uspešen. Socialnoreformni program njegove združne organizacije je namreč ostal vezan na prehodni gospodarski stadij na poti v polno industrializacijo, zato ga je prehitel stopnjevani industrijski razvoj druge polovice 19. stoletja. Kljub temu pa je imelo njegovo združno prizadevanje v nemški politični in družbeni praksi tudi povsem viden, pozitiven socialnopolitični pomen. Prispevalo je k splošnodružbeni uveljavitvi "delovnih razredov", saj je z uveljavitvijo združnega zakona leta 1867 Schulze-Delitzsch dosegel, da so bile vse vrste zadrug, ki jih je zasnoval, formalnopravno izenačene s trgovskimi, delniškimi in komanditnimi družbami. S tem so, kot je sam dejal, "združenja malih ljudi" dobila enake pravice kot "združenja premožnih." Pri tem so izstopale prav posojilnice, ki so bile, kljub socialnim napetostim med premožnimi in gospodarsko šibkejšimi člani, velikega pomena za prilagoditev obrtniškega srednjega sloja na industrijski razvoj.¹⁰ To pa je, kljub očitnim pomanjkljivostim, ki so spremljale njegov združni socialnoreformni program, že pomenilo povsem konkretno spremembo v okviru tedanjih socialnih in gospodarskih socialnih razmer.

Tako kot v Nemčiji, je imelo na Schulze-Delitzschevih gospodarskih zamislih utemeljeno združno prizadevanje viden, celo zelo pomemben vpliv tudi na Slovenskem. Zadrugištvo kot način, ki naj bi drobnogospodarskemu sektorju (obrtnikom, malim trgovcem, kmetom) "omogočil znatno olajšano prilagoditev kapitalistični ekonomiji in izognitev velikim spremljajočim socialnim pretresom",¹¹ se je namreč, med drugim tudi po Schulze-Delitzschevem vzoru, prav tako razvijalo v Avstro-Ogrski monarhiji.¹² Zadrugištvo Schulze-Delitzschevega tipa in zadrugištvo nasploh, sta na Slovenskem vpeljala štajerski mladoslovenski politik dr. Josip Vošnjak in njegov brat ing. Mihael Vošnjak. Z združno idejo se je prvi seznanil J. Vošnjak, ki se je 16. maja 1868 kot zastopnik Slovencev udeležil velike vseslovenske proslave ob položitvi temeljnega kamna za novo zgradbo Narodnega gledališča v Pragi. Ob tem obisku na Češkem se je seznanil z delovanjem čeških hranilnic in posojilnic in spoznal njihov

⁷ Hermann Schulze-Delitzsch's Schriften und Reden. Herausgegeben von F. Thorwart. II. Band, Berlin 1910, str. 159; Rita Aldenhoff: Schulze-Delitzsch. Ein Beitrag zur Geschichte des Liberalismus zwischen Revolution und Reichsgründung. Baden-Baden 1984, str. 239 (dalje Aldenhoff, Schulze-Delitzsch).

⁸ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 94.

⁹ Rita Aldenhoff: Das Selbsthilfemodell als liberale Antwort auf die soziale Frage im 19. Jahrhundert. *Sozialer Liberalismus*. Herausgegeben von Karl Holl, Günter Trautmann, Hans Vorländer, Göttingen 1986, str. 62, 65.

¹⁰ Perovšek, Schulze-Delitzscheva združnogospodarska doktrina, str. 29-31.

¹¹ Lazarevič, Zadrugištvo v dobi kapitalizma, str. 12.

¹² O razvoju zadrugištva v Avstro-Ogrski monarhiji, ki se je zgledovalo po Schulze-Delitzschevih organizacijsko-gospodarskih načelih v obdobju do prve svetovne vojne, podrobneje Helmut Faust: Geschichte der Genossenschaftsbewegung. Ursprung und Weg der Genossenschaften im deutschen Sprachraum. Frankfurt am Main 1965, str. 439-440, 443-444 (dalje Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung).

pomen za narodnogospodarsko in politično delo.¹³ Po vrnitvi iz Češke je v Slovenskem narodu junija in julija 1868 objavil vrsto člankov,¹⁴ v katerih je "seznanjal bralstvo s principi delovanja in organizacijo češkega združništva ter obenem navduševal in pozival sonarodnjake k ustanavljanju zadrug."¹⁵ Njegova vodilna misel je pri tem bila, da so češki narodni voditelji ob gojenju narodne ideje "nastopili (...) praktično pot, ter pred vsem se lotili vmotnih (materijalnih) vprašanj. Vso svojo pozornost so obračali na kmetijstvo in obrtnijstvo" in kmetom, "po ustanovljenih *kmetijskih založnah* (posojilnicah - op. J. P.) ... pokazali pot vzajemne pomoči in jih tako rešili iz lakomnih rok židovskih in nemških kapitalistov."¹⁶ Zato je terjal, da "moramo tudi mi Slovenci vso svojo pozornost obračati do teh zavodov (posojilnic - op. J. P.), da jih povsod, kar najhitreje, skličemo v življenje."¹⁷ Sam je to poskusil že leta 1869 in nato 1871, ko je nameraval osnovati posojilnico v Mariboru oziroma v Šmarju pri Jelšah. Vendar vlada ni hotela potrditi predloženih pravil, da bi tako preprečila ustanovitev slovenskega narodnega denarnega zavoda.¹⁸ Toda "ti ponesrečeni poskusi pobudnikom združništva niso jemali poguma, nasprotno, bili so vzpodbuda za tehtnejše organizacijske priprave."¹⁹ Tako je J. Vošnjak že "l. 1871. v koledarju Družbe sv. Mohorja priobčil vzorna pravila za posojilnice",²⁰ februarja 1872 pa je v Slovenskem narodu ponovno objavil več člankov,²¹ v katerih je opozarjal na pomen na samopomoči utemeljenih gospodarskih zadrug in zlasti narodnih denarnih

zavodov - posojilnic, da bi mogli Slovenci "po zgledu drugih narodov, posebno Čehov - doseči zaželjeno gospodarsko izboljšanje in narodno osamosvojitvev".²² Svoje tako stališče je J. Vošnjak izrazil z besedami, da "narod, kateri hoče do samostalnosti priti, mora za svojo materialno neodvisnost od drugega naroda skrbeti". In ker "narodnost

¹³ Nova doba, V, 4. 10. 1923, št. 112, Janko Lešničar: Črtice iz zgodovine Zadružne zveze v Celju; Dolfe Schauer: Miha Vošnjak. *Zadružni zbornik* izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka očeta slov. združništva. Ljubljana 1937, str. 16 (dalje Schauer, M. Vošnjak); Stane Granda: Zadružništvo v slovenskih deželah. Dokumenti slovenstva. Ljubljana 1994, str. 226 (dalje Granda, Zadružništvo).

¹⁴ Slovenski narod, I, 11. 6., 13. 6., 18. 6., 20. 6., 23. 6., 25. 6., 2. 7., 4. 7., 7. 7. 1868, št. 30, 31, 33-36, 38-40, (Josip Vošnjak): Učimo se od Čeho-Slovanov!

¹⁵ Žarko Lazarević: Celje - prvotno središče slovenskega združništva. Od Zveze slovenskih posojilnic do Zadružne zveze v Celju 1883-1905. *Celjski zbornik* 1994, str. 112. (dalje Lazarević, Celje - prvotno središče slov. združništva).

¹⁶ Slovenski narod, I, 11. 6. 1868, št. 30, (Josip Vošnjak): Učimo se od Čeho-Slovanov! - I. Kar zadeva iz gornjega navedka razvidno Vošnjakovo antisemitsko razpoloženje, pripominjam, da, kot opozarja Vasilij Melik, Vošnjakovo antisemitizem ni bila "nobena posebnost med Slovenci tistega časa", čeprav ga je Vošnjak "verjetno precej bolj in vztrajneje poudarjal kot drugi." Vendar, nadaljuje V. Melik, "za Vošnjaka in za druge naše antisemite pa velja, da so jih bile v glavnem samo besede." Vasilij Melik: Josip Vošnjak in njegovi spomini. Josip Vošnjak: *Spomini*. Ljubljana 1982, str. 669.

¹⁷ Slovenski narod, I, 18. 6. 1868, št. 33, (Josip Vošnjak): Učimo se od Čeho-Slovanov! - III.

¹⁸ Anton Kralj: Iz zgodovine slovenskega združništva. *Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 537 (dalje Kralj, Iz zgodovine slov. združništva). Podrobneje o tem Lazarević, Celje - Prvotno središče slov. združništva, str. 112-113.

¹⁹ Lazarević, Kmečki dolgovi, str. 26.

²⁰ Kralj, Iz zgodovine slov. združništva, str. 537. O tem Dolfe Schauer: Prva doba našega združništva. (Od nastanka do leta 1895). Ljubljana 1945, str. 42-43 (dalje Schauer, Prva doba združništva); Aleksander Videčnik: Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke. Celje 1989, str. 25-27 (dalje Videčnik, Denarništvo v Celju).

²¹ Slovenski narod, V, 6. 2., 10. 2., 24. 2. 1872, 14, 16, 22, (Josip Vošnjak): Založnice in posojilnice.

²² Schauer, Prva doba združništva, str. 46. Podrobneje o Vošnjakovih člankih, objavljenih februarja 1872 v Slovenskem narodu prav tam, str. 43-46; Schauer, M. Vošnjak, str. 18-19; Orožen, Celje in slov. hranilništvo, str. 19-20; Videčnik, Denarništvo v Celju, str. 8-9.

vodi naše politično delovanje", se zato morajo "na ti podlagi (...), kolikor mogoče, vsa podvzeta, posebno denarni zavodi zidati. (...) Nasprotna stranka (Nemci - op. J. P.) namreč dobro vé," je opozarjal, "da je konec njenega nenaravnega nadvladovanja, kadar naš zbuven in politično večjidel že popolnoma zaveden slovenski narod tudi materialno neodvisen postane in ravno tako krepko na svojih lastnih nogah stoji, kakor češki."²³ Zato je poudarjal, da je "potrebno tako hitro kakor mogoče vsaj za vsak okraj, za vsako faro *založnico* (posojilnico - op. J. P.) ustanoviti; nalog teh založnic (pa) je: raztreseni kapital zbirati, združiti in prosti narod, kteremu se prilika da vsak teden tudi naj manjše vloge *shraniti*, od nje dobre *obresti* dobivati" in tako ustvarjati "*narodni kapital*."²⁴ Obenem je še svetoval, da se vzporedno "z ustanovljenjem založnic in posojilnic" oblikuje vsaj ena, glavna, "na narodni podlagi ustanovljena denarna banka" - "v Ljubljani kot središči Slovenije, in ako potrebno in koristno tudi v Mariboru za Štajersko in Koroško, in v Trstu ali Gorici za Primorsko".²⁵

Svoje zamisli o ustvarjanju gmotnih temeljev za slovensko narodnopolitično emancipacijo je J. Vošnjak še isto leto pričel uresničevati. Septembra 1872 se mu je posrečilo ustanoviti slovensko posojilnico v Ljutomeru na Štajerskem, naslednje leto pa je bila ustanovljena tudi prva slovenska zadruga na Koroškem, Posojilnica pri Sv. Jakobu v Rožni dolini.²⁶ Potem, ko je bil 9. aprila 1873 sprejet avstrijski zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrukah,²⁷ je bilo ustanavljanje zadrug bistveno olajšano, saj za "ustanovitev zadruga ni bilo treba nobene oblastvene odobritve kot dotlej za denarne zavode, ki so jih ustanovili v obliki društev."²⁸ Tedanje slovenske posojilnice so bile ustanovljane "popolnoma po načelih Schulze-Delitzscha", kar "velja bolj ali manj za vse posojilnice, ustanovljene, preden je stopil na našo zadružno pozornico Miha Vošnjak."²⁹ V letih 1874-1876 so bile na Slovenskem, predvsem na Štajerskem, ustanovljene še štiri posojilnice, nato pa je, kljub formalno ugodnim zakonskim pogojem za ustanavljanje zadrug, slovenska zadružna akcija zastala.³⁰ Vzrok za zastoj je bil predvsem organizacijski, saj se J. Vošnjak kot glavni pobudnik zadružnega gibanja, ob drugih obveznostih ni mogel v celoti posvetiti zadružnemu delu.³¹ Do širšega razmaha zadružništva na Slovenskem je nato prišlo leta 1880, ko se je z zadružništvom tako v praktično-organizacijskem kot tudi teoretičnem smislu pričel ukvarjati M. Vošnjak, ki se je po upokojitvi stalno naselil v Celju in takoj pričel snovati ustanovitev Celjske posojilnice.³²

Z nastopom M. Vošnjaka je na zadružnem področju nastopil čas sistematičnega gospodarsko-organizacijskega dela. M. Vošnjak se je povsem posvetil zadružništvu in

²³ Slovenski narod, V, 6. 2. 1872, št. 14, (Josip Vošnjak): Založnice in posojilnice.

²⁴ Slovenski narod, V, 10. 2. 1872, št. 16, (Josip Vošnjak): Založnice in posojilnice. II.

²⁵ Slovenski narod, V, 24. 2. 1872, št. 22, (Josip Vošnjak): Založnice in posojilnice. III.

²⁶ O tem Kralj, Iz zgodovine slov. zadružništva, str. 537; Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 26; isti, Celje - prvotno središče slov. zadružništva, str. 113; isti, Zadružništvo v dobi kapitalizma, str. 15.

²⁷ Avstrijski zadružni zakon je zadrugo opredelil kot osebno združbo nedoločenega števila članov, katere namen je, da pospešuje pridobivanje ali gospodarstvo svojih članov, bodisi z nudenjem kreditov ali s skupnim poslovanjem. (Emil Čeferin: Pregled zadružnega prava, zlasti o kmetijskih zadrukah, v sto letih na slovenskem ozemlju. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani*, zvezek 24, 1975, str. 39-40. Več o avstrijski zadružni zakonodaji prav tam, str. 39-44; Ivan Lapajne: I. Letopis slovenskih posojilnic 1890. Celje 1891, str. 36-43).

²⁸ Schauer, M. Vošnjak, str. 19; Lazarevič, Zadružništvo v dobi kapitalizma, str. 15.

²⁹ Schauer, Prva doba našega zadružništva, str. 86.

³⁰ Podrobneje o tem Kralj, Iz zgodovine slov. zadružništva, str. 538; Schauer, M. Vošnjak, str. 19-20; Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 26-27; isti, Celje - prvotno središče slov. zadružništva, str. 113-114; Nova doba, V, 6. 10. 1923, št. 113, J. Lešničar: Črtice iz zgodovine Zadružne zveze v Celju.

³¹ Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 27; isti, Celje - prvotno središče slov. zadružništva, str. 114.

³² Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 27; Schauer, M. Vošnjak, str. 20-21.

kot požrtvovalen in idealen propagator "vodil celotno slovensko združno gibanje."³³ Prvotno središče tega gibanja je bilo v Celju, kjer je bila na Vošnjakovo pobudo 21. januarja 1883 ustanovljena Zveza slovenskih posojilnic. Zveza je takoj po svoji ustanovitvi prevzela vodstvo slovenskega posojilništva in ga pod Vošnjakovim predstvom privedla do lepega napredka.³⁴ Namen Zveze je bil medsebojno povezati, uskladiti in poenotiti notranje poslovanje obstoječih posojilnic, hkrati pa naj bi ta mreža posojilnic predstavljala tudi močno finančno oporo slovenskemu narodnemu gibanju.³⁵ Za prvo obdobje v razvoju slovenskega združništva, ki se je končalo sredi devetdesetih let, je bilo namreč značilno, da so se zadruga oziroma posojilnice ustanovljale pod liberalnim vplivom in iz "izrazito narodne pobude."³⁶ Že delujoči denarni zavodi so bili le redko v slovenskih rokah, zato je želel M. Vošnjak z ustanavljanjem kreditnih zadrug doseči gospodarsko samostojnost in neodvisnost slovenskega naroda nasproti nemškemu kapitalu.³⁷ Pri tem je izbral Schulze-Delitzschev princip in ga prilagodil lokalnim razmeram.³⁸ Schulzejev združni sistem, ki je bil namenjen predvsem obrtnikom, delavcem in majhnim trgovcem, namreč za slovenske, skoraj izključno kmečke razmere ni bil najbolj primeren. Zato je M. Vošnjak marsikaj prevzel tudi iz Raiffeisnovega združnega ustroja. Ta se je od Schulze-Delitzschevega, poleg drugih organizacijskogospodarskih značilnosti, razlikoval v zagotavljanju gotovinskih posojil tam, kjer jih je tudi najbolj primanjkovalo - na podeželju.³⁹ Vendar pa "v tem Vošnjakovemu sistemu prevladuje Schulzejev vpliv."⁴⁰ Vošnjak-Schulzejev sistem je "z visokimi deleži omogočal ustanovitev finančno močnih denarnih zavodov, sposobnih kosanja z nemško konkurenco." To je bilo zelo pomembno, kajti "vedeti moramo, da je v letih 1872-1892, ko so na Kranjskem in Štajerskem ustanovili 36 slovenskih posojilnic, istočasno na tem prostoru delovalo 34 nemških kreditnih zadrug."⁴¹

V prvem obdobju razvoja združnega gibanja na Slovenskem so zadruga, ustanovljane večidel po Schulze-Delitzschevem vzoru, "postale prave trdnjave Slovenstva.

³³ Schauer, M. Vošnjak, str. 20. O združnem delovanju M. Vošnjaka tudi Nova doba, V, 6., 9., 11. 10. 1923, št. 113-115, J. Lešničar: Črtice iz zgodovine Zdruga zveze v Celju.

³⁴ Kralj, Iz zgodovine slov. združništva, str. 539. Podrobneje o ustanovitvi in delovanju Zveze slovenskih posojilnic Nova doba, V, 4., 6., 9., 11., 13. 10. 1923, št. 112-116, J. Lešničar: Črtice iz zgodovine Zdruga zveze v Celju; Schauer, M. Vošnjak, str. 24-32; Orožen, Celje in slov. hranilništvo, str. 45-47; Videčnik, Denarništvo v Celju, str. 11, 13; Lazarevič, Celje - prvotno središče slov. združništva, str. 110, 114; isti, Zdruganištvo v dobi kapitalizma, str. 15. Pripominjam, da me je na prispevek J. Lešničarja, Črtice iz zgodovine Zdruga zveze v Celju, prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Janez Cvirn, za kar se mu ob tej priložnosti najlepše zahvaljujem.

³⁵ Lazarevič, Celje - prvotno središče slov. združništva, str. 114.

³⁶ Schauer, Prva doba našega združništva, str. 130.

³⁷ Lazarevič, Celje - prvotno središče slov. združništva, str. 112; isti, Zdruganištvo v dobi kapitalizma, str. 14, 15; Kralj, Iz zgodovine slov. združništva, str. 540; Schauer, M. Vošnjak, str. 21, 23; Videčnik, Denarništvo v Celju, str. 10; Granda, Zdruganištvo, str. 227; Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 28.

³⁸ Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 28.

³⁹ Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 292. Podrobneje o Raiffeisnovem načinu združnega delovanja prav tam, str. 268-307.

⁴⁰ Kralj, Iz zgodovine slov. združništva, str. 540. O t. i. 'vošnjakovkah' oziroma Vošnjakovemu združnem sistemu podrobneje Nova doba, V, 9. 10. 1923, št. 114; J. Lešničar, Črtice iz zgodovine Zdruga zveze v Celju; Schauer, M. Vošnjak, str. 22-23; isti, Prva doba našega združništva, str. 86-96; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 637 (dalje Zgodovina agrarnih panog); Kresal, Delavsko združništvo, str. 68-69; F. Adamič: Razvojna obdobja slovenskega združništva. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, 1975, str. 9; Orožen, Celje in slov. hranilništvo, str. 32-33, 50-51; Lazarevič, Celje - prvotno središče slov. združništva, str. 117-118; isti, Kmečki dolgovi, str. 27-28; isti, Zdruganištvo v dobi kapitalizma, str. 15.

⁴¹ Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 28.

V prvi vrsti so financirale slovensko trgovino, obrt, industrijo in tudi kmetijstvo, v drugi pa so gradile narodne domove, ki so služili za zatočišča slovenskih kulturnih, socialnih in politično-nacionalnih organizacij." Posebne zasluge so si pridobile tudi "s podpiranjem slovenskih dijakov, ker so s svojimi podporami prav najzaslužnejšim poznejšim narodnim borcem omogočile šolanje."⁴² Bile so "zavetišča in ognjišča vsega našega narodnopolitičnega in kulturnega življenja", saj je bila "naša narodna gospodarska in politična osamosvoja (...) glavni motiv Mihaela Vošnjaka".⁴³ Te zadruge, ki jih je M. Vošnjak ustanavljal "po mestih in trgih, zlasti po nemškutarskih in italijanskih",⁴⁴ so torej poleg narodnoobrambnega in kulturnopolitičnega, imele tudi zelo konkreten gospodarski pomen. Pospeševale so razvoj modernih gospodarskih panog in zbirale denar za razvoj slovenskega podjetništva.⁴⁵ Toda v boju s prodirajočim nemštvom so kot nacionalna opora "za gospodarsko osamosvojitvev slovenskega meščanstva",⁴⁶ "morale biti kolikor toliko kapitalističnega značaja."⁴⁷ Izrazito socialnega značaja "te zadrudne tvorbe niso imele." Njihov cilj namreč ni bil predvsem zadostiti kreditnim potrebam gospodarsko šibkih slojev, zlasti kmečkega stanu, "in vplivati vzgojno na ljudstvo - glavne naloge posojilnic naj bi bile, zbirati prihranke in ustvarjati močne rezerve. S temi kapitalijami naj bi se podpirala domača industrija in trgovina."⁴⁸ Zato je razumljivo, da Schulze-Delitzscheva združno-gospodarska načela med slovenskim obrtništvom niso imela večjega vpliva,⁴⁹ in da so jih leta 1871 v prid Lassallovega

državno-socialističnega združnega koncepta opustili tudi v ljubljanskem Delavskem izobraževalnem društvu, ki je bilo do začetka devetdesetih let jedro politično organiziranega delavskega gibanja na Slovenskem.⁵⁰

Podobno kot med obrtništvom in delavstvom se Schulze-Delitzscheva načela niso uveljavila tudi med kmečkim prebivalstvom. Po 'ločitvi duhov' konec osemdesetih let 19. stoletja in ustanovitvi Katoliškega političnega društva v Ljubljani leta 1890, je namreč I. slovenski katoliški shod (zbral se je med 29. in 31. avgustom 1892 v Ljubljani) v resoluciji o socialnih zadevah poudaril, da "smatra kot *najnujnejšo nalogo*

⁴² Trček, Oris zadrudništva, str. 115.

⁴³ Nova doba, V, 13. 10. 1923, 116, J. Lešničar: Črtice iz zgodovine Zadrudne zveze v Celju.

⁴⁴ Trček, Oris zadrudništva, str. 114. Pripominjam, da so bili na Slovenskem - v Mariboru, na Ptujju, v Radgoni, Celju, Slovenski Bistrici, Slovenj Gradcu, v Brežicah - že v šestdesetih letih osnovani kreditni zavodi v smislu Schulze-Delitzschevih načel, a so bili v nemških rokah. Posojila so zato lažje dobivali Nemci kakor Slovenci, če pa je bilo kako posojilo priznано Slovencu, je imelo podkupovalen značaj oziroma raznarodovalni namen. (Orožen, Celje in slov. hranilništvo, str. 18).

⁴⁵ Trček, Razvoj posameznih panog, str. 60; Kresal, Delavsko zadrudništvo, str. 69; Granda, Zadrudništvo, str. 227.

⁴⁶ Zgodovina agrarnih panog, str. 637; Schauer, Prva doba našega zadrudništva, str. 132.

⁴⁷ Kralj, Iz zgodovine slov. zadrudništva, str. 540.

⁴⁸ Prav tam, str. 540-541.

⁴⁹ Na obrtniško društvo, ki je delovalo na osnovi Schulze-Delitzschevih združno-gospodarskih načel opozarjata J. Lešničar in J. Orožen. To društvo, Obrtno pomožno društvo v Ljubljani, ki ga je leta 1856 ustanovil rokavičar Jan (Ivan) Nepomuk Horák (bil je tudi državni in deželnozborski poslanec in večletni ljubljanski občinski svetnik), je leta 1874 sprejelo Schulze-Delitzscheva pravila in začelo poslovati v smislu zadrudnega zakona iz leta 1873. Društvo se je razšlo leta 1920, ko je bila ustanovljena Obrtna banka. Poleg tega društva je bilo na osnovi Schulzejevih načel leta 1863 ustanovljeno tudi podporno društvo v Mariboru. To društvo pa je bilo nemško in se je imenovalo *Aus-hilfsskassenverein* (Pomožno blagajniško društvo). Nova doba, V, 4. 10. 1923, 112, J. Lešničar: Črtice iz zgodovine Zadrudne zveze v Celju; Orožen, Celje in slov. hranilništvo, str. 18-19.

⁵⁰ Jasna Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža; Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Ljubljana 1984, str. 112, 185. Podrobneje o Delavskem izobraževalnem društvu v Ljubljani prav tam, str. 104-119, 124-128, 153-182.

našega postavodajstva, da se sklenejo take postave, po katerih bo mogoče zabraniti vedno hujše se razširjajoči propad kmetijskega stanu in to že iz vzroka, ker je uprav ta stan najzanesljivejša zaslomba toliko našega državnega, kolikor osobito našega narodnega obstanka." Shod je v ta namen priporočal, naj se "uvedejo (...) okrajne kmetijske zadruge, katere imajo pravno moč sodelovati pri razbremenjevanju kmetijskih posestev. V to svrhu izdajejo naj se zadolžnice, za katere prevzame vrhovno poroštvo država".⁵¹ Uresničitev tako daljnosežne reforme, ki bi temeljito preobrazila vse gospodarsko življenje in bi tudi drugače imela velike posledice, pa je bila odvisna od zakonske ureditve, torej od dejavnikov, na katere shod ni imel odločilnega vpliva.⁵² Zato so pobudniki te zamisli ocenili, "da bo najboljša rešitev za prehodno dobo dokler se dokončno zaželjeno ne uredi (...), če se oprimejo načel prostovoljnega združništva ter ustanavljajo na tej osnovi kmetijske zadruge najrazličnejših vrst."⁵³ Pri tem so seveda iz gospodarskopoličnih razlogov hoteli liberalcem odvzeti primat na združnem področju, pa "tudi z načeli že delujočih slovenskih posojilnic se nova akcija ni strinjala, češ da so preveč prikrojena meščanskim prilikam in da zato ne ustrezajo kmetijskim potrebam."⁵⁴ Nova združna akcija, začeta sredi devetdesetih let, se zato ni vključila v obstoječe, v glavnem po Schulze-Delitzschevem vplivu zasnovano slovensko združno gibanje. Raje in brez pridržka se je oprijela poslovnih načel Raiffeisnovih kreditnih zadrug, ker je menila, "da je ta sistem edino prikladen za naše razmere, v katerih prevladuje kmetijski element."⁵⁵

Z omenjenimi spremembami se je začelo "drugo obdobje slovenskega združništva, ki je bilo povezano z razvojem krščansko-socialnega gibanja, katerega nosilec in ideolog je bil socialni reformator dr. Janez Evangelist Krek."⁵⁶ Prvo obdobje, v katerem se je slovensko združno gibanje razvijalo pod vplivom Schulze-Delitzschevih zamisli, sta torej zaključila politična diferenciacija⁵⁷ in nov socialnogospodarski program krščanskosocialne združne organizacije. Medtem, ko so se "prej snovale posojilnice iz nacionalnih nagibov, so se začele odslej ustanavljati zadruge zaradi njihove važnosti za socialni preporod in za gospodarsko osamosvojitvev izkoriščanih slojev."⁵⁸ To drugo obdobje, ki ga označuje z letom 1895 začeto "prehajanje težišča združne pobude iz Štajerske na Kranjsko,"⁵⁹ je bilo "bolj pestro in plodno kot prvo ter traja do konca prve svetovne vojne."⁶⁰ Kljub temu pa lahko v sklepu rečemo, da ima prvo obdobje

⁵¹ Predlog resolucije o socialnih zadevah je objavil Slovenec, XX, 18. 8. 1892, 187, I. slov. katol. shod. Shod je omenjeni predlog z "odobranjem" in "jednoglasno" sprejel. (Slovenec, XX, št. 199, 1. 9. 1892, št. I. slovenski katoliški shod v Ljubljani; 7. 9. 1892, 204, Posvetovanja v odsekih).

⁵² Schauer, Prva doba našega združništva, str. 135.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam, str. 135-136.

⁵⁵ Prav tam, str. 136.

⁵⁶ Anka Vidovič-Miklavčič: Krekovo združništvo; Teorija in praksa. *Krekov simpozij v Rimu*. Celje 1992, str. 174. Podrobneje o Krekovih pogledih, smernicah in vlogi združništva v krščansko-socialnem gibanju od srede devetdesetih let 19. stoletja do konca prve svetovne vojne prav tam, str. 174-181.

⁵⁷ Schauer, Prva doba našega združništva, str. 136; Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 29; isti, *Združništvo v dobi kapitalizma*, str. 16.

⁵⁸ Kralj, *Iz zgodovine slov. združništva*, str. 541; Lazarevič, *Združništvo v dobi kapitalizma*, str. 15.

⁵⁹ O tem Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 29; isti, *Združništvo v dobi kapitalizma*, str. 16; isti, *Celje - prvotno središče slov. združništva*, str. 110. Kranjska je postala osrednje slovensko združno središče potem, ko sta bili leta 1895 v Ljubljani ustanovljeni Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarska zveza. (Kralj, *Iz zgodovine slov. združništva*, str. 541; Schauer, Prva doba našega združništva, str. 136; Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 30; isti, *Celje - prvotno središče slov. združništva*, str. 110).

⁶⁰ Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 26; Schauer, Prva doba našega združništva, str. 13.

zadružnega gibanja na Slovenskem v slovenski narodnopolitični in gospodarski zgodovini pomembno mesto. Čeprav v nasprotju z Schulze-Delitzschevim zadružnim prizadevanjem ni imelo socialnoreformne vsebine, so namreč bili pod vplivom njegovih gospodarskih načel in zamisli v tem času ustvarjeni gnotni pogoji za slovensko kulturnopolitično emancipacijo in postavljeni temelji za rast slovenskega narodnega gospodarstva in kapitala. Če upoštevamo, da je prilagoditev Schulze-Delitzschievih zadružnogospodarskih zamisli na Slovenskem pomenila tudi enega od redkih sočasnih vplivov evropskega liberalizma na slovenski liberalni družbeni in politični pol, pa moramo prvo dobo slovenskega zadružništva upoštevati tudi kot čas, ki je, tako kot drugje v Evropi, v specifičnih slovenskih razmerah utemeljil 19. stoletje kot "stoletje liberalizma."⁶¹ Narodnopolitični in gospodarski pomen začetnega obdobja slovenskega zadružništva namreč dokazuje, da so bile liberalne ideje v 19. stoletju tudi na Slovenskem dejavne v okviru tistih razvojnih sil, ki so "spremljale in oblikovale pot evropskih družb v 'moderno'".⁶²

Jurij Perovšek

ANPASSUNG DER SCHULZE-DELITZSCH GENOSSENSCHAFTSWIRTSCHAFTLICHEN IDEEN AUF SLOWENISCHEM GEBIET IN DEN JAHREN 1872-1895

Z u s a m m e n f a s s u n g

Slowenische Genossenschaftsbewegung, die von dem steirischen liberalen Politiker Dr. Josip Vošnjak und seinem Bruder Ing. Mihael Vošnjak gegründet worden war, konzentrierte sich in der ersten Zeit vor allem auf Gründung von Darlehenskassen nach dem Muster von Schulze-Delitzsch genossenschaftswirtschaftlichen Grundsätzen. Das war einer der seltenen sofortigen Einflüsse des europäischen Liberalismus auf den liberalen slowenischen gesellschaftlichen und politischen Pol. Für die slowenische Genossenschaft dieser Zeit, die sich von 1872 (als Dr. Josip Vošnjak die erste slowenische Darlehenskasse gründete) bis 1895 erstreckte, war es charakteristisch, daß die slowenischen Darlehenskassen aus ausgesprochen nationalen Initiative gegründet wurden. M. Vošnjak, der Haupt-wirtschaftlich-organisatorische Betreuer der damaligen Genossenschaft auf dem slowenischen Gebiet, wollte nämlich durch slowenische Darlehensgenossenschaften wirtschaftliche Unabhängigkeit des slowenischen Volkes gegenüber dem deutschen Kapital erreichen. 1883 gründete M. Vošnjak den Bund slowenischer Darlehenskassen in Celje, der sofort die Leitung slowenischen Darlehentums übernahm (sein Schwerpunkt war damals in der Steiermark). Unter der Leitung Vo{njaks erzielte es gute Erfolge.

In der ersten Zeit slowenischer Genossenschaftsbewegung waren die nach dem Prinzip Schulze-Delitzsch gegründeten Darlehenskassen zu richtigen Festungen des Slowenentums geworden. Sie finanzierten slowenischen Handel, Gewerbe und Industrie und bauten slowenische Kulturheime, die die Tätigkeit slowenischer Kultur-, Sozial- und nationalpolitischen Organisationen ermöglichten. Ein besonderer Verdienst war auch die Unterstützung slowenischer Schüler, da gerade diese Hilfe den späteren slowenischen nationalkulturellen und politischen Kämpfern die Ausbildung ermöglichte. Die Darlehenskassen (Darlehensgenossenschaften) hatten neben nationalkulturellen auch eine sehr konkrete wirtschaftliche Bedeutung. Sie beschleunigten die Entwicklung moderner Wirtschaftszweigen und sammelten Geld für die Entwicklung slowenisches Unternehmertums. Das zeigt, daß sie mehr oder weniger kapitalistisch geprägt waren; sie hatten keinen sozialen Character. Ihr Ziel war nicht Kreditbedürfnisse der wirtschaftlich schwächeren Schichten zu befriedigen, sondern wirtschaftliche Unabhängigkeit des slowenischen Bürgertums zu erlangen.

Die christlich-sozialen Genossenschaftsorganisationen hatten jedoch einen anderen Character. Nachdem sich die slowenische nationale Bewegung am Anfang der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts parteipolitisch geteilt hatte, begann der christlich-soziale Reformator Dr. Janez Evangelist Krek Genossenschaftsorganisationen nach dem Muster von Raiffeisen wirtschaftlich organisatorischem Prinzip zu

⁶¹ Dieter Langewiesche: Deutscher Liberalismus im europäischen Vergleich: Konzeption und Ergebnisse. *Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*. Herausgegeben von Dieter Langewiesche, Göttingen 1988, str. 11.

⁶² Prav tam.

gründen, und zwar vor allem auf dem Land. Mit seiner Mitte der neunziger Jahre angefangenen Genossenschaftsaktion begann die zweite Phase in der Entwicklung slowenischer Genossenschaftsbewegung. Der Schwerpunkt der Genossenschaftsinitiative wurde dadurch aus der Steiermark nach Krain verlagert. In dieser Phase, die bis zum Ende des ersten Weltkriegs dauerte, überwog das Konzept der wirtschaftlichen Verselbständigung der sozial schwächeren Schichten und vor allem der Bauer. Trotz diesem Grundunterschied im Konzept nahm die auf Schulze-Delitzsch Leitbild begründete Anfangsentwicklung slowenischer Genossenschaftsbewegung in den Jahren 1872-1895 eine bedeutende Stelle in der slowenischen nationalpolitischen und wirtschaftlichen Geschichte ein. Obwohl im Gegensatz zu Schulzes Genossenschaftsbemühungen die damalige slowenische Genossenschaftsaktion keine sozialen Reforminhalte hatte, wurden unter dem Einfluß seiner Wirtschaftsprinzipien und Konzepte in den Jahren 1872-1895 die materiellen Voraussetzungen für slowenische kulturpolitische Emanzipation und Grundlagen für den Wachstum slowenischer nationaler Wirtschaft geschaffen.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-6100 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/ 1256-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG), ki se je leta 1986 preimenovala v Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ). Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Revijo, tudi stare letnike, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, SI-6100 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa v vseh slovenskih knjigarnah.